

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.177.14>

Data przesłania artykułu: 7.01.2022

Data akceptacji artykułu: 24.05.2022

JOZEF BRUNCLÍK

Uniuersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, Słowacja

(Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia)

Cholera v próze Martina Kukučina *Dies irae*

Cholera in Martin Kukučín's Short Story *Dies Irae*

Abstract

The realist author Martin Kukučín (born Matej Bencúr) contracted cholera as a teenage boy. He also learned about it during his medical studies at the Faculty of Medicine in Prague (1885–1893). The testimony of Martin Kukučín provided in his short story *Dies Irae* describes the onset, spread and symptoms of cholera in great detail. It is also a psychological probe about the existentially perceived attitudes of the story's protagonists. As a realistic author, he strives to faithfully reproduce and faithfully record reality.

Keywords: cholera, symptoms, explicitness and implicitness of an expression, fear and curiosity

Cholera v próze Martina Kukučina *Dies irae*

Abstrakt

Realistický autor Martin Kukučín (občanským jménem Matej Bencúr) se s cholerou konfrontoval ve věku dospívajícího chlapce, informace i o ní získával během studií medicíny na lékařské fakultě v Praze (1885–1893). Výpověď Martina Kukučina podrobně přibližuje nástup, šíření a příznaky cholery a je taky psychologickou sondou o existenciálně vnímaných postojích hlavních hrdinů příběhu. Jako realistický autor se snaží pravdivě reprodukovat a hodnověrně zaznamenávat skutečnost.

Klíčová slova: cholera, symptomy, explicitnost a implicitnost výrazu, strach a zvědavost

Martin Kukučín (vl. m. Matej Bencúr) patrí k autorom slovenského literárneho realizmu, tvoril na pomedzí 19. a 20. storočia. „Jeho prozaické dielo sa tematicky orientuje na dedinského človeka s jeho životným prostredím a zvykoslovnými tradíciami“ (Gbúr, 2005, s. 21). Poviedku s románovou koncepciou *Dies irae* (1893) napísal na konci svojich štúdií medicíny na lekárskej fakulte v Prahe. Bolo to obdobie, kedy autor svetonázorovo i umelecky dozrieval – jeho myslenie determinovala činnosť v študentskom spolku Detvan, vyrovnával sa s tolstojizmom i darwinizmom, vplyv na jeho uvažovanie mal aj T. G. Masaryk a hlasisti. V tomto období, a je to prítomné i v skúmanom texte, už pomerne úspešne zobrazoval zložitosť, závažnosť spoločenských vzťahov, morálku jednotlivcov i slovenskej dediny; kriticky poukázal na silu a moc peňazi v determinácii exogénnych činiteľov a objektívnych príčin. Jedným z činiteľov, ktorý zásadne určil dej príbehu i vývin konania a správania postáv bolo práve hromadne šíriace sa ochorenie – cholera¹. Autor v duchu realistickej koncepcie verného, objektívneho zobrazovania reality siahol po situáciách, ktoré zažil ako dospievajúci mladík počas jednej z vln cholery (1873–74)² — ide teda o empirický materiál, ktorý doplnil informáciami a podrobnosťami, nadobudnutými z intenzívneho vzdelávania na lekárskej fakulte³.

Zobrazovanie nákazy cholery Martinom Kukučínom v diele *Dies irae* možno vnímať v niekoľkých rovinách. Čitateľa zaujme explicitné zobrazovanie výrazov a anticipácia nástupu cholery, naturalistické zvyrazňovanie jej obrazu a symptómov, strach zo smrti, ale umocnené sú aj implicitné presahy v podobe zdeformovanej morálky spoločnosti miestnej dedinskej komunity, ktorej cholera bola priamym katalyzátorom, urýchľovačom spoločenských procesov. Je prekvapivé, že cholerovú epidémiu sa mu podarilo v texte *Dies irae* zvýrazniť aj realizovaním napríklad rôznych podôb humoru (zvlášť čierneho humoru), sprítomnením mytologizujúcich predstáv a postupov, ktoré súviseli s procesmi, uplatňovanými na elimináciu šírenia cholery, ale i sociologickým sondovaním.

¹ Vladislav Potužník v štúdiu *Cholera skupina vibrií* i Anton Liška v štúdiu *Cholera epidémia z roku 1831 a jej priebeh v prešovskej eparchii* špecifikujú ochorenie cholery – ide o akútne infekčné ochorenie, šíriace sa prevažne endemicky, klinicky sa prejavujúce ako akútny zápal sliznice žalúdka a čriev s celkovou intoxikáciou organizmu. Má pomerne krátku inkubačnú dobu (najviac 3 dni, najčastejšie však 24 hodín) a ochorenie netrvá dlhšie než päť dní. Cholera sa šíri najčastejšie kontaminovanou vodou a potravou, priamym stykom s nakazeným. Hnačky a dehydratácia organizmu spôsobia ďalšie symptómy, ktoré vedú ku kolapsu organizmu. (Potužník, 1991), (Liška, 2012).

² Július Noge vo svojom príspevku *O kompozícii Kukučínových poviedok* spresňuje, že išlo o roky 1873–1874, „keď na Orave, ale i na ostatnom Slovensku zúrila cholera.“ (Tomčík, 1957, s. 297). V štúdiu *Martin Kukučín: V Dalmácii. Od poviedok k románu*, ktorá bola súčasťou *Dejín slovenskej literatúry III* Július Noge spresňuje: „Cholera v dedine (pre tento rámec mal Kukučín „historické úzadie“ v cholerovej epidémii z roku 1874, na ktorú sa ako chlapec pamätal.“ (Noge, 1965, s. 735)

³ Matej Bencúr „25. júla 1893 bol promován na doktora medicíny“ (Rosenbaum, 1984, s. 354).

Už názov novely *Dies irae* (z latinčiny dni hnevu) a citovaná ukážka v podtitule z pera J. Bottu „...však príde rátať!“ (Kukučín, 1952, s. 84) predznamenáva negatívne konotácie, asociované motívmi strachu, obáv, fatalistických predstáv a obdobných pocitov. Tie sú umocnené informáciou, ktorú nesie do dediny Lomnica richtárovi Zimovi zriadenec vrchnosti, pandúr Števkó Straka: „Druhý deň, čo chodím po obciach: všade písma. Ide vraj cholera (...) Kdesi z Tureckej sa vybrala a ide vraj do nás. Ak ju mráz neobarí, amen – iba testament robiť. Richtárova bezstarostná tvár zväznela“ (Kukučín, 1952, s. 85). Možno sa domnievať, že uvedený prehovor parciálnej postavy pandúra Števkó Straku vychádza z kolektívnej skúsenosti miestnej komunity i z dochovaných informácií predchádzajúcich generácií. Obava z možného ochorenia a prípadnej smrti má apelatívny charakter, je však v tejto časti textu iba pripomenutím, upozornením, zvýraznením hrozby, ktorá ale nie je ešte bezprostredná, kontaktná, netýka sa miestnych obyvateľov. Tomu je samozrejme prispôsobená aj komunikácia zástupcov obce – trpezlivého a zmierného richtára Zimu a nevládneho i nedôverčivého vicerichtára Sýkoru⁴. Tí sa dohadujú na základe ďalších úradných oznámení obci o povinnosti vytvoriť priestory na eventuálne liečenie chorých i miestnosť pre zosnulých: „Predstavenstvu sa nakladá, pod osobnou zodpovednosťou, zaopatríť dom pre špitál, vystaviť komoru pre mŕtvych“ (Kukučín, 1952, s. 92). Rozhovory uvedených postáv majú svoju váhu a odzrkadľuje sa v nich nástojčivosť riešenia novej a kolektívne obávanéj hrozby – cholery. V tejto časti fabulárneho materiálu postavy ešte nie sú ale determinované existenciálne vyhrotenými situáciami, na ich rozhodovanie doposiaľ neoplýval tlak komunitného prostredia a ani bezprostredný kontakt s čo i len sporadickým infekčným nástupom ochorenia nie je v literárne stvárnenom priestore lokalizovaný. A tak ich debata o riešení situácie má skôr charakter úvahy, zamyslenia sa, nevytvára z nej ešte konkrétne riešenie, predsa však odkrýva diametrálne rozdielne prístupy v snahe o implementáciu nariadení. Autor však na základe kontrastu modeluje postavy, ktoré sa k riešeniu danej situácie stavajú pomerne rozdielne. Sýkora je egoistický, bezvýhradne odmietavý („Nech si robia sami. Keď chcú mať špitále, nech si postaví. Ale zo svojho! (...) Obec nemá peňazí“ (Kukučín, 1952, s. 92)), Zima je tiež ešte neodhodlaný konať razantne, nemal na to ešte dôvod, ale zato je už pripravený nezištne, altruisticky pomáhať („(...) ani chudobe nemožno dať zahnúť, že bohatsí musia na chudobu doplácať. I rozložiť, čo je povinnosť kresťanská (...) že človek nežije iba sebe, ale i druhým: ale okúňal sa s tým vystúpiť“ (Kukučín, 1952, s. 93)). I keď je vnútorné napätie z cholerovej situácie, popretkávané vzťahovými reláciami v obci, autorom v texte enormne vygradované, jej zástupcovia a štatutári nie sú v bezprostrednom ohrození zdravia a života, a tak stále vystupujú a komunikujú nie dostatočne aktívne

⁴ Rozprávač orientuje čitateľa v dešifrovaní povahových i charakterových črt postáv. O vicerichtárovi Sýkorovi skonštatuje už na začiatku nasledovné: „Starý Sýkora je odľud, človek neprístupný, v dedine ho nenávidia, hoci je vicerichtárom. Pozerá veľmi na groš. S takým človekom ťažko nadviazať priateľstvo“ (Kukučín, 1952, s. 89).

a prezieravo. Spomienkový pesimizmus umocnený nástupom nákazy cholery ale stupňuje napätie, vyvoláva oprávnené obavy. Autor prostredníctvom rozprávača poskytuje ojedinelé prehovory fiktívnym postavám dedinského kolektívu, pamätníkom „prvej veľkej cholery“ (Kukučín, 1952, s. 103). Spoločným menovateľom ich konštatovaní na základe ich predchádzajúcich skúseností je strach, že na cholera ochorejú a neskôr jej i podľahnú. Vnímanie cholery sa ale zásadne zmení v okamihu, keď rozprávač prináša informáciu o tom, že v inej priestorovej lokalite, dostupnej obyvateľom Lomnice, sa už ochorenie vyskytovalo a dokonca mu niektorí tamojší občania i podľahli: „v Ondrášovej už vraj dvaja umreli“ (Kukučín, 1952, s. 103). Aktivizácia stavby miestnosti pre zosnulých iniciovala vo vedomí dedinčanov stresový faktor, podnietila paniku: „Ludia sa týchto priprav hrozne naľakali“ (Kukučín, 1952, s. 104). Zachovávaním zásad kauzality, uplatňovaním príčinnno-následných súvislostí autor docielil, že fabulárny materiál je uveriteľný, nelíšiaci sa zásadne od neliterárne spracovanej reality.

V rámci snahy o verné zobrazenie skutočnosti zvýraznil autor ešte niekoľko okrajových sprievodných javov, ktoré práve nástup cholery zviditeľnil. Takým bolo napríklad uplatňovanie rôznych podôb **humoru**⁵. Aj keď Martin Kukučín v texte dôrazne pripomína, že „humor je udusený cholera“ (Kukučín, 1952, s. 135), predsa sa však jeho podoby v texte vyskytujú, prostredníctvom neho uvoľňoval sociálne napätie a nadľahčoval ťažobu z reflektovanej skutočnosti; bol však aj zároveň čiastočnou ochranou pred strachom, úzkosťou a panikou. Takýchto momentov ale v skúmanej poviedke nie je veľa, pretože Kukučínove postavy v nej sú pomerne poverčivé, neodvážne, rešpektujú zaužívané konvencie, nebúria sa, nevzdorujú im, akceptujú hranice i pravidlá a vzájomne morálne na seba pôsobia: „Keby si sa radšej nerúhal (...) Ej diety – nehodno posmeškovat', nehodno!“ (Kukučín, 1952, s. 105). Predsa sa však v diele vyskytne paradoxná situácia, keď si mladí tesárski majstri pri stavbe „márnice“ uľahčujú prácu žartami a vtipným komentovaním – vo všeobecnom reflektovaní ťaživej epidemickej situácie akoby pozabudli, resp. vo svojom vedomí si nepripustili, že i sami v mladom veku i dobrej fyzickej kondícii môžu ochorieť; ich pracovné nasadenie a vidina možného zárobku prehlušila obavy, strach a v konečnom dôsledku i dezilúziu: „Na cimiteri belie sa zrub. Tesári pilne robotujú. Buchot tešlíc a toporov ide do taktu, ale neznie tak veselo ako inokedy. Len majstri sú veselí“ (Kukučín, 1952, s. 104). Neochvejné, autorom intencionálne postulované psychomentálne zotrvávanie tesárov v relativizovaní epidemickej situácie zvýraznilo v skúmanej poviedke komické momenty. Autor v texte zobrazil ich šibalstvo, pestvo napríklad v situácii, keď obmotali čiernymi

⁵ Oskár Čepan vo svojej vedeckej monografii *Stimuly realizmu* naznačoval, že v Kukučínových textoch „polarita medzi dokumentarizujúcim objektivismom, humoristickou groteskou a tragicky podfarbenou nostalgiou za všetkým ponímajúcim vyjadruje východiskovú rovnoprávnosť motívov ‚vedomého‘ (život dediny), ‚nevedomého‘ (archaické zvykoslovie) a ‚predvedomého‘ (rozporné skúsenosti autora), ktoré v rozličných epických podobách zaplňali zjavný i skrytý plán Kukučínových črt, obrázkov a poviedok“ (Čepan, 1984, s. 143–144).

motúzmi od sadzí lomnického hrobára v čistej košeli, a žartovali s ním, že sa cholere poddať neplánujú a hrobárovi núkali prednostne svoje služby – že mu môžu vyhotoviť truhlu: „Mišo drží šnúru a namáča ju do rozrobených sadzí. Žmurkne na Paľa, hotového vždy do pestva. Chytili sa šnúry a okrútili ju okolo Ďura, lomnického hrobára (...) Truhlu vám môžeme spraviť i zaraz. Umriete aspoň na hotovô. A užijete s nami oldomáš“ (Kukučín, 1952, s. 105). Hrobár Ďuro ich samozrejme slovne umravňuje v obave zo strachu a poverčivosti: „Bodaj ťa! Počkaj, ony ťa figle prejdú, keď ťa cholera pripučí (...) Keby si sa radšej nerúhal! (...) Ej dietky – nehodno posmeškovať, nehodno. Ja viem, čo je cholera!“ (Kukučín, 1952, s. 105).

V intenciách čierneho humoru vyznie aj situácia, keď sa hrobárovi deti hrajú počas jeho práce na čerstvo vykopaných hroboch („(...) hrobár Ďuro vykopal ne jeden hrob. Sám nestačí, pomáha žena i deti. Čo menšie, zabávajú sa v cimiteri na čerstvých hrobách“ (Kukučín, 1952, s. 133)), prípadne keď si objednáva od tesárov truhlu pre malého syna Janka, pričom jeden z nich súcitne kondoluje, že mu je chlapca ľúto („No, chlapca škoda“ (Kukučín, 1952, s. 134)), no hrobár najskôr síce v jednom prehovore bolestínsky konštatuje, že jeho syn je mŕtvy („Janko umrel, maličký celkom. Nuž lepšie mu tam, ako nám tuná“), no hneď v ďalšom už situáciu pomerne prekvapivo relativizuje a bagatelizuje – vraj mu deti i tak doma zostalo ešte päť („Mám ich ešte päť, chlapcov. Ani jeden!“ (Kukučín, 1952, s. 134)).

Akosi smútočne i úsmevne zároveň môže čitateľ tiež reflektovať okolnosti pohrebu samotného hrobára Ďura. Z textu možno najskôr vydedukovať, že smútočné obrady sa v determinácii cholerovej epidémie realizovali veľmi kuso a v skrátanom prevedení. Hlavnými aktérmi mali byť osobnosti obecnej komunity – obecný kňaz a miestny učiteľ. Prvý menovaný vykonával obrady pochovávanía zosnulého, druhý prednášal reč na jeho rozlúčku, „valedikciu“ (Kukučín, 1952, s. 134). Obraz ich zástoja pri realizovaní smútočných obradov je zobrazený polyvalentne, viacvýznamovo. Najskôr je konkretizovaná ich smútočná a trúchlivá póza („Farár a učiteľ klonia hlavy k tichej modlitbe“ (Kukučín, 1952, s. 134)), neskôr je však tento ich postoj relativizovaný, resp. samotným rozprávačom je spochybnená ich pôvodná motivácia k oficiálne prezentovanej póze. A tak učiteľ viac ako za zosnulým smúti nad nemožnosťou realizovať svoju rozlúčkovú reč („Pán učiteľ zvlášte bude zle spať. Prepásol krásnu valedikciu. Aká utešená téma! (...) Ženy by plakali a naveky spomínali (...). Ale kde teraz valedikcia! Pohreb krátky, ľudu hŕstka. Krásna téma padla s Ďurom do hrobu a pán učiteľ sotva sa s ňou sníme!“ (Kukučín, 1952, s. 134–135)) a kňaz sa v obrazoch a podobenstvách viac zamýšľa v súvislosti s honorovaním smútočných obradov nad kvantitou i rýchlosťou jeho „gazdovania“, viac ho irituje stupňujúca sa obava, že ak bude takýmto tempom pochovávať aj naďalej, ich pochovať podľa kresťanských tradícií už nebude mať kto: ((...) kto pochová nás?“ (Kukučín, 1952, s. 135)).

Martin Kukučín zaujal aj priblížením **mytologizujúcich postupov**, ktoré súviseli s procesmi, uplatňovanými voči cholere. V konzervatívnej a málo napredujúcej dedinskej komunite sa okrem zvýšených nárokov na hygienu očakávala

zázračná sila konkrétneho lieku či dezinfekčného prostriedku. Miera poznania a zistení lekárskej vedy boli samozrejme limitujúce, a tak eliminovať cholera mala podľa Kukučínovho textu akási zelená soľ,⁶ v ktorej bolo potrebné si namáčať šaty, zrejme kvôli dezinfekcii: „Tá soľ vyhryzie cholera, čo by tá kde bola“ (Kukučín, 1952, s. 105). Poverenec na boj s cholera, tzv. cholera komisár „objavil, že cholera sa ukráda ústami – treba ich teda zamknúť“ (Kukučín, 1952, s. 112), zároveň však realizuje budovanie svojej imunity tým, že si neustále „prikladá fľašku k nosu a vťahuje zdravonosnú vôňu“ (Kukučín, 1952, s. 150). Aj charakteristika dvoch najatých pracovníkov obce, ktorí by mali chorých liečiť a mŕtvych obliekať, Lukáča a Hnátika, mala zdôrazniť, že ich spôsob života, resp. svojsky budovaná imunita by mali byť voči cholere účinné: „Obidvaja mnoho pijú, mnoho fajčia, žujú močku a pracujú okolo duba. Aby cholera ešte väčšmi prestrašili vôňou, akú rozširujú, strovia každé ráno po hlávke cesnaku“, resp. „I dom už páchne od nich cesnakom, borovičkou a tabakom“ (Kukučín, 1952, s. 113, 150). Laický spôsob, ako sa zbaviť potenciálnej cholery, resp. obmedziť jej ďalšie šírenie autor dokumentoval na postave gazdu Hubku, ktorý sa vrátil z oblastí, zamorených cholera – realizoval na sebe domácu karanténu a predpokladal, že aj účinnú dezinfekciu: „V dome sa bál nocovať, spával pod holým nebom. A keď prišiel do zdravého kraja, tam ho držali, vykiadali a kropili akousi vodkou. Zapáchal na stelenie, ženy sa chytali za nos“ (Kukučín, 1952, s. 104). Osobitné postavenie má v tomto zmysle na základe autorovho spracovania aj alkohol a predstavy ľudí (najmä mužov) o jeho údajných dezinfekčných a hlavne povzbudzujúcich účinkoch: „Vypijeme si, ak by nás tá cholera napotáckala“ (Kukučín, 1952, s. 139).

Nákaza cholery v novele *Dies irae* sprítomnila aj **sociologický rozmer**⁷ – Martin Kukučín v nej explicitne aj preto podal obraz v duchu pravdivého zaznamenávania skutočnosti a jej verného reprodukovania⁸, ako štátne orgány prostredníctvom svojich zamestnancov, takzvaných cholera komisárov i lekárov, ktorí organizovali riešenie epidemickej situácie, viedli evidenciu chorých a zosnulých, ako permanentne monitorovali situáciu, vyhodnocovali údaje a štatisticky ich spracúvali. Podľa miery zamorenosti rozhodovali o zavádzaní určitých obmedze-

⁶ V poviedke *Dies irae* Martin Kukučín špecifikoval chuť a silu zelenej soli vo význame, že „kvapky sú vraj tuhšie od pálenky“ (Kukučín, 1952, s. 113).

⁷ Ján Gbúr v kapitole *Zakladajúca generácia realizmu: M. Kukučín*, publikovanej v kolektívnej práci *Panorama slovenskej literatúry*, v danom kontexte pripomína, že Martin Kukučín zachytil „sociologický rámec závažnej spoločenskej problematiky v dedinskom prostredí, ktoré rozkladá sila peňazí“ (Gbúr, 2005, s. 22).

⁸ Oskár Čepan sa v uplatňovaní realistických prvkov v tvorbe realistov a tým aj Martina Kukučina odkazuje k pozitivistickej filozofii A. Comteho, ktorá bola v istom zmysle pre nich svetónázorovým „katalyzátorom“. Aj na základe neho mohli podľa Čepana rozriešiť krízu vzťahov medzi subjektom a objektom; medzi prežitkami romantizmu a potrebami novej doby „(...) sa prozaici slovenského realizmu vzdávali zvyškov iracionálnych postojov. Namiesto nich sa zameriavali na skúmanie sociálnych procesov ako stálych vzťahov ‚podobnosti a následnosti‘ a len v obmedzenej miere ich hodnotili cez optiku ‚niektorých všeobecných faktov‘, zanikajúcich pod tlakom pokroku ľudského poznania (A. Comte)“ (Čepan, 1984, s. 26).

ní, reštrikčných a nepopulárnych opatrení – napríklad o zákaze zhromažďovania, o rušení jarmokov („(...) nebolo jarmoku. Zakázali ho pre cholera“ (Kukučín, 1952, s. 103)), o izolovaní dedinskej komunity („Nepúšťať nikoho do mesta (...). Ako zavrieť dedinu?“ (Kukučín, 1952, s. 104)), o pochovávaní za účasti čo najmenšieho počtu ľudí („na pohreb (...) sa nechodilo“ (Kukučín, 1952, s. 130)) a pod. Zaujímavá je v tomto kontexte aj situácia, keď po smrti epizodickej postavy Ondráša Hôrku, ktorý ako prvý podľahol ochoreniu cholery („Páni predsa našli v ňom cholera“ (Kukučín, 1952, s. 112)) sa už aj Lomnica zaradila k obciam, v ktorých sa prítomnosť ochorenia oficiálne potvrdila („Lomnicu sotili medzi obce nakazené“ (Kukučín, 1952, s. 112)) a medzi ľuďmi zavládol spomínaný strach. Zavádzanie početných nariadení a opatrení, mýtotočné a interpretačné spôsoby vysvetľovania súvislostí, zámerné zastieranie skutočností a dôsledné nedodržovanie opatrení („No občianstvo nedrží sa tak prísne inštrukcie“ (Kukučín, 1952, s. 106)) spôsobilo, že „prvý strach prešiel, ľud sa spamätal, robí si žarty (...), razom prestalo sa o cholere hovoriť, na ňu myslieť“ (Kukučín, 1952, s. 114). V tejto pasáži už potom autor musel uplatniť síce paradoxnú maximu, ale logicky odôvodniteľnú – cholera prepukla v Lomnici razantne až vtedy, keď s ňou ľudia vlastne už nerátali. Jej živelnosť a intenzitu autor premietol do existenčného strachu, modifikovaného zúfalstva, zdesenia a nakoniec i rezignujúcej letargie dedinčanov: „Choroba zapratala sa i do dediny. Vystúpila prudko, ukrutne (...). Skoro každý chorý umrie. Rodinné väzby sa uvoľnili. Každý myslí na seba, modlí sa o seba. Hja, egoizmus je to hrozný, kde ide o život“ (Kukučín, 1952, s. 130–131). Podrobne túto situáciu Martin Kukučín sprítomnil napríklad prostredníctvom vedľajšej postavy židovského obchodníka a finančného špekulanta Mojžiša. Táto postava je pomerne špecifická. V autorovom vyobrazení je kontrastne zvýrazňovaná na jednej strane istou mierou predsudkov, dobových prejavov antisemitizmu, na druhej strane ale aj obrazom empatickeho človeka, ktorému nákaza zobrala väčšiu časť rodiny, i sám jej neskôr podľahol. Polyvalentnosť charakteru Mojžiša umocňuje ešte aj autorov dôraz na zobrazenie jeho obetavosti a odvahy napríklad pri pochovávaní zosnulého pomocníka Jana, neskôr i svojich detí, ale dokonca i pointovým zvýraznením jeho prefíkanosti, ako sa na smrteľnej „posteli dokázal vyhnúť splateniu dlžôb“ úžerníkovi Sýkorovi tým, že všetok svoj majetok previedol na manželku.

Martin Kukučín vo svojej próze *Dies irae* pri sprítomňovaní témy cholerovej epidémie kládol dôraz na rôzne aspekty, ktoré mali jej dôležitosť i význam v texte pri reflektovaní dobovej prítomnosti umocniť. Pri zohľadnení pozitivistckej determinácie zmyslami overiteľnej skutočnosti bol takýmto prvkom napríklad aspekt farebnosti, resp. sprievodné vizuálne kolorovanie: „Sviatočné šaty Ondrášove v kúte – na stole sa černie mŕtve telo“ (Kukučín, 1952, s. 107). Samozrejme čierna farba implikuje negatívne konotácie; sčernené mŕtve telo, ktoré bolo pravdepodobne vystavené tenzii vo svojom poslednom existenčnom zápase o jestvovanie, nadobudlo takýto vizuálny obraz. V okamihu predchádzajúceho konštatovania rozprávača ešte nie je čitateľovi jasné, že smrť parciálnej postavy bola spôsobe-

ná cholerau – tú má potvrdiť až následná pitva. Autor však dramatickosť príbehu umocňuje laickým uvažovaním, “mudrovaním“ mužských subjektov, ktoré prostredníctvom univerzálnej analógie a fatalistických predstáv explicitne podsúvajú čitateľovi tézu, že za Ondrášovou smrťou môže byť práve cholera. Práve ono mŕtvobné sčernenie tela vnímajú ako sprievodný vizuálny obraz jestvujúceho ochorenia: „Ona je – chorela je, šepkajú si chlapi. Pustila farbu“ (Kukučín, 1952, s. 107).

Mŕtve telo Ondráša Hôrku malo byť uložené v rakve a tá mala byť natretá tiež čiernou farbou (M. Kukučín použil dobový výraz *kyndrus*, čo bola kedysi farba zo sadzí, určená na natieranie dreva). Z textu však nie je jasné, či tak označovali zomrelých na cholerau a chceli ich odlíšiť od ostatných, prípadne išlo o bežný postup: „Stolár práve rozrába kyndrus, že natrú Ondrášovu truhlu načierno“ (Kukučín, 1952, s. 106).

V Kukučínovej poviedke je ešte niekoľko koloritných zvýraznení, ktoré majú dotvárať kontexty, modifikované v súvislosti s ochorením cholery. Na eliminovanie cholery doručili z mesta do obce zásielku, pravdepodobne zelenej skalice. Tiež mala slúžiť hlavne na eliminovanie šírenia cholery. V texte sa o tejto situácii píše: „Z mesta prišlo pol vreca akejsi zelenej mrzkej soli a dva paky drobných fľaštičiek. Znalci rozsúdili, že je to koprvas (...). Tá soľ vyhryzie cholerau, čo by tá kde bola“ (Kukučín, 1952, s. 105). Z nej extrahovaný macerát bol rozposielaný do domovov a rodín. Z textu sa dozvedáme, že postavy ju pravdepodobne skúšali aplikovať, testovali jej účinnosť – „kvapky sú vraj tuhšie od pálenky, teda i lepšie“ (Kukučín, 1952, s. 113).

Drobným koloritným zvýraznením má byť aj bledá, svetlá farba drevenej budovy pre mŕtvych na cintoríne – ona má čitateľa upriamiť na skutočnosť, že budova je úplne nová a vznikla iba v determinácii vonkajších faktorov – pod vplyvom rýchlo šíriaceho sa ochorenia cholery: „Na cimiteri belie sa zrub“ (Kukučín, 1952, s. 104).

Martin Kukučín v občianskom živote vykonával profesiu lekára, a tak možno predpokladať, že dokázal pomerne presne identifikovať, rozpoznať dobové **príznaky** cholerového ochorenia. Do umeleckého diela ale nepotreboval vnášať cizelovaný popis príznakov ochorenia, zabralo by mu to v texte príliš veľa priestoru a uvedená deskripcia by retardovala jeho dejové časti. Nechcel sa však vyhnúť empirickej zložke; okolnosti nástupu cholery chcel aspoň čiastočne priblížiť symptómami, ktoré ochorenie skutočne spôsobovalo. Z odbornej literatúry sa v súvislosti s popisom symptómov možno dozvedieť, že cholera začínala „náhlymi bolesťami v brušnej dutine a prudkými hnačkami“ (Liška, 2012, s. 11)⁹ po masívnej dehydratácii organizmu mal pacient

„nízky, často až nemerateľný tlak, ťažko hmatateľný tep, veľmi nízku telesnú teplotu, vyschnutú a nepružnú kožu pokrytú studeným, lepkavým potom, suché sliznice a chrapľav-

⁹ „[S]tolica (...) z tela odchádza spontánne (...), dosahuje až tretinu telesnej hmotnosti za deň (...), po hnačkách nastupuje zvracanie (...), veľké straty vody (...) vedú organizmus chorého k extrémnej dehydratácii (...) a pacient sa dostáva do kolapsového stavu“ (Liška, 2012, s. 11).

vý hlas. Dýchanie je povrchné a ťažko počuteľné. Chorý musí zápasit' aj so svalovými kŕčmi. Pacient je počas celého trvania choroby pri vedomí. V záverečnej fáze ochorenia často dochádza k akútnemu zlyhaniu obličiek, poškodeniu srdcového svalu a následnej smrti“. (Liška, 2012, s. 11–12)¹⁰

V *Dies irae* Martin Kukučín zobrazil symptomatickú príznakosť ochorenia cholery hlavne na postave mladého syna vicerichtára Sýkoru a nádejného záťa richtára Zimu, Jurka¹¹. Ten sa po nezhodách s otcom presťahoval k Zimovcom a práve tam si povšimli na jeho správaní prvé abnormality, ktoré sa vymykali jeho zaužívaným konvenciam a zvykom – akosi skoro sa vrátil z práce na poli, nešiel popri koňoch, ale sa viezol na vozíku, kone dôsledne neobriadil. V texte predtým ho rozprávač priblížil ako húževnatého a mocného mladíka, plného sily, odhodlania, ale i charakterného a svedomitého človeka. Siedma časť príbehu poviedky sa však začína údivom richtárky Zimovej nad jeho telesnou slabosťou a popisom príznakov, po ktorých príde jej priama reč s povzdychujúcim konštatovaním, že ani ich dom “to“ – a tým myslí cholera – neobišlo: „Je veľmi slabý. Ako vstúpil do izby, hodil sa na lavicu. Údy ako olovo (...), brada sa mu kýva, zuby hrkocú (...), čelo – je studené, vlhké, sťa mramor (...). Aký je zmenený! Pery belasé, oči vpadnuté, nik by neriekol, že to on“ (Kukučín, 1952, s. 145). Autor tiež prostredníctvom nasledujúcich vyjadrení rozprávača čitateľa navádza k uvedomeniu, že Jurkove príznaky sú totožné so symptómami chorých na cholera. Takéto konštatovania súbežne s hrôzou v tvári realizuje jeho budúca nevesta Evka i jej otec, richtár Zima. Po otázke, či sa cíti lepšie, ktorá bola adresovaná Jurkovi skôr ako prejav súcitu, sa z textu možno dozvedieť ďalšie informácie o jeho zdravotnom stave: „Veľká ťarcha okolo srdca – a zima (...). Dýchal tak ťažko, akoby centy ležali na ňom“ (Kukučín, 1952, s. 146). Ďalšie podrobnosti v tejto pasáži textu z medicínskeho hľadiska autor nepridáva, len situáciu graduje uvažovaním rozprávača o tom, že choroba u Jurka prepukla veľkou razanciou a bolo ťažko sa na chorého pozerat'. Aj úvaha vystrašenej Evky, ale výstižnejšie vyznie skôr zdesenej, potenciálnej nevesty Jurka, je štylizovaná v podobnom kontexte: „Jeho zlomené oko, studená ruka svedčia, že života tu namále (...), nazerá do akéhosi iného sveta, druhého, ako ktorému žila a ktorý sa pred ňou otvára (...). Bojí sa pozrieť naňho, na trosky svojich snov a nádejí“ (Kukučín, 1952, s. 148–149). Martin Kukučín však Jurka zobrazuje ako mladíka, ktorý svoj boj o život nevzdáva, bojuje húževnato a vytrvalo („No mladé telo bojuje ako vojak“ (Kukučín, 1952, s. 148)), i keď jeho vyhladky na vyliečenie nie sú pri ďalších symptómoch veľmi priaznivé: „Eva (...)

¹⁰ Anton Liška v inej štúdii tiež popisuje dobové príznaky cholery z pera dr. Ignatiusa Sommera: „(...) pocit tlaku, sťahovanie a bolesť v hrudnom koši, nevoľnosť, bolesti hlavy a náhle rozširujúca sa slabosť, dávnenie s častým kašľom (...), vodnaté stolice, časté zvracanie vodnatej, bielej tekutiny (...), naliehavý smäd, sťažené dýchanie s častým stonaním, veľká úzkosť a slabý neobvyklý hlas, ochladenie rúk a nôh s bolesťami (...), ťažko hmatateľný pulz.“ (Liška, 2014, s. 100).

¹¹ Miloš Tomčík, keď sa v štúdii *Z problematiky Kukučínovej tvorby v pražskom období* vyjadroval o Jurkovi, ako o čestnom a mravne zásadovom človeku, pri interpretačnom hodnotení poviedky *Dies irae*, explicitne zvýraznil, že „na smrť ochorel na cholera“ (Tomčík, 1957, s. 182).

čuje z izby ťažké stony chorého. Veľká ťažoba od žalúdka – a ledva sa žalúdok sprostí ťarchy, zasa smäd neuhasiteľný (...). Eva nosí čerstvú vodu a žasne, keď je zas krčah prázdny“ (Kukučín, 1952, s. 150). Priebeh choroby Martin Kukučín na postave Jurka zobrazoval aj v ďalších kapitolách skúmaného textu. Z nich vyplýva, že Jurko sa zmietať v sústavne opakujúcich sa mučivých bolestiach („Dorážali k nej [k Evke] stony a výkriky chorého, ktorý mal noc ešte horšiu ako predošlú. Aké to pre ňu muky. Ako by každým stonom bola vyletela duša z tela úbohého“ (Kukučín, 1952, s. 158)) a v krátkych remisiách, počas dočasných úľav v procese liečby bolo chorobou jeho telo značne zdevastované, v istom kontexte i rezignované: „Na posteli on, horeznačky, s očami zatvorenými. Dve tmavé jamy škeria sa na ňu, sťa by boli vypité. Ruky pri tele, každá žilka označená belasým pásom. Obraz, skutočný obraz smrti“ (Kukučín, 1952, s. 159).

Mimoriadnou udalosťou v obecnej komunite – a o tom už bola reč – bol prípad potenciálne prvej obete cholerovej epidémie, smrť Ondráša Hôrku. Tento prípad samozrejme že vzbudzoval strach, obavy a zdesenie, ale na druhej strane poskytol aj možnosti niektoré otázky zodpovedať. Autor totiž vložil do textu opis prípravy a realizácie **pitvy** mŕtveho Hôrku: „Mŕtve telo v truhle vyviezli do novej búdky. Tam bol dlhý stôl (...), i lavicu kdesi pochytili. Nádob tiež jest hodne“ (Kukučín, 1952, s. 106). Aj v tejto oblasti mohol siahnúť k množstvu empirického materiálu, nemusel nič fabulovať. Túto skutočnosť potvrdil aj Augustín Bárdoš vo svojom článku o Bencúrovom povolani lekára – jeho skúsenosti s pitvou priblížil v nasledujúcich riadkoch: „Bencúr študoval medicínu najviac z ruských, nemeckých i anglických a českých kníh. Okrem teoretických prednášok sa zúčastňoval na praktikách a prirodzene aj na pitevných cvičeniach, o ktorých Janoškovi písal: „Ľudia mrú, máme mnoho materiálu. Nechcel by som, aby ma tam Jasenovec dajeden videl, lebo by ma z dediny vyhnali“ (Bárdoš, 1957, s. 732).

Pitva mŕtveho Hôrku sa realizovala za účelom identifikácie cholery v jeho tele a definitívneho potvrdenia príčiny smrti. Samozrejme išlo o záležitosť neprebádanú, náležite tak vzbudzovala aj veľa pozornosti odborníkov i laickej verejnosti: „Okolo stola zostali samí páni. Okolo budy celá dedina“ (Kukučín, 1952, s. 106–107). Úkon pitvy bol ale v rozpore s očakávaním rodinných príslušníkov, ktorí ju vnímali v istom zmysle ako akt znesvätenia ostatkov zosnulého: „Hôrkuľa zalamuje rukami (...) ,Ej, veru si sa, veru nenazdal, že vyjdeš na takýto posmech ľudský – moja potecha, môj muž radostný! Ej, nenazdal, že ani po smrti nebudeš mať odpočinutia““ (Kukučín, 1952, s. 107). Autor pomerne odvážne ustupuje od implicitného sprítomňovania danej situácie, priamo pomenúva nástroje, ktoré slúžili v procese hľadania cholery v Hôrkovom tele. Uvádza, že na stole sú porozkladané nožičky, píłka, dláta, v niektorých prípadoch dokonca naturalizuje svoj text formuláciami¹²:

¹² Podľa Tichomíra Milkina sú v zázname Kukučínovej deskripcie prípravy a procesu pitvy „neoceniteľné podrobnosti“ (Mentor, 1894, s. 3).

„Ľafa, hlavu mi lúpi“ (...). Z búdy čuť, ako keď sa píłka zareže do búrľavého dreva (...). „Hlavu mu pília, žasnú občania“ (...), vidí ľudí so zakrvavenými rukami a čosi červenieť sa na misách“ (Kukučín, 1952, s. 107–108). Samotný proces pitvy vzbudzuje u dedinčanov veľkú hrôzu, ale samozrejme i enormnú zvedavosť, ktorá je zdá sa silnejšia než obava z možného infikovania sa: „(...) smelší hľadajú špármi, čo sa v búde robí (...). Chlapec, belko asi osemročný, vyštveral sa na stenu a hľadá špárou do búdky“ (Kukučín, 1952, s. 107–108). Interpretácia odpozeraných úkonov a procesov osobami dedinského kolektívu je laická a tomu autor prispôboval aj argumentačnú silu vyjadrení postáv. Takéto postavy si síce uvedomujú, že lekári hľadajú signifikantný znak ochorenia cholery, ale nad jej obrazom a podobou iba hypoteticky a mystifikačne uvažujú: „Hľadajú chorelu, ale tá je nie v hlave (...), behá po celom tele ako živá. Tu do nôh, tu po chrbte a zas do ladi. A valí sa v takých gundziach ako päšť, popod kožu. (...) Ale chorely tam už nenájde, na mŕtvom nie. Môžeš tú už hľadať: kde je tá!“ (Kukučín, 1952, s. 107).

Cholera v Kukučinovej poviedke *Dies irae*, tak ako napríklad vojna v Timravínych *Hrdinoch* nie je hlavnou témou samou o sebe, ale pomáha odkryť, dešifrovať sociálne postavenie postáv, transformovať ich konanie a správanie v hraničných situáciách, odhaľovať ich morálne prešľapy a u Kukučina zvlášť aj katarzne sa uvedomiť. Tak autor prostredníctvom kontextových súvislostí nástupu a prítomnosti cholery v dedinskom kolektíve upozorňuje okrem iného aj na ziskuchtivosť („Pánovi i cholera na ošoh. Zarába na nej, ako ty na koňoch. Sedliak, plať, ak chceš chorieť (...), mimoriadne časy učia človeka mimoriadnym veciam. V takom zmätku, akého narobila cholera, ľahko sa nájdu, čo koristia z rozstrojenia spoločnosti“ (Kukučín, 1952, s. 113, 170)), egoizmus („Každý myslí na seba, modlí sa o seba. Hja, egoizmus je to hrozný, kde ide o život“ (Kukučín, 1952, s. 131)), na deziluzívne stavy obyčajných ľudí, ktorí si uvedomujú, že panujú časy, „kde život visí na vlásku?“ (Kukučín, 1952, s. 133), ale aj skromnosť a pokoru, zakotvenú v kresťanských tradíciách („Keď prišla táto chorela a Reháčka umrela na ňu a ostalo tých dvoje detí – taký drobizg, nebožiatka! – ja som sa preľakla. Kľakla som na kolená a Boha prosila, aby mi neskrátil života. Ja mám krdel' detí. Kdeže by sa podeli bezo mňa?“ (Kukučín, 1952, s. 186)). Cholera bola okrem iného aj príčinou rozvratov charakterov postáv diela – aj jej nástupom sa uskutočnil hodnotový obrat Sýkoru, došlo k odhaleniu morálneho prešľapu, nelichotivej a hlavne ťaživej minulosti richtára Zimu, vytvoril sa priestor pre finančné vydieranie a pomstu Zimom opustenej Masliačky, jej vyrovnávanie sa s traumatizujúcou minulosťou; zarezonovala žiarlivosť Evky na Jurkovu veľkú lásku k otcovi, k vicerichtárovi Sýkorovi, vyprofilovala sa postava dedinskej klebetnice Durduly.

Martin Kukučín prózou *Dies irae* dokázal, že je empiricky determinovaný realista, dokumentarista dobovej skutočnosti, pravdivo reprodukovanej reality. I keď mu pomerne záležalo na celkovom dojme z umeleckého stvárnenia percipovanej reality a postavám doprial vnútornú duševnú očistu, katarzné uvedomenie, i na-

priek týmto skutočnosťami je kategória pravdy v jeho texte silne dominujúca. Dokumentoval to na zobrazení prepuknutia, nástupu, šírenia cholery, jej symptómov a dôsledkov jej nekontrolovateľného rozbuženia v kolektíve slovenskej dediny devätnásteho storočia.

Bibliografia

- Bárdoš, A. (1957). MUDr. Matej Bencúr – obecný lekár. In: A. Matuška, M. Prídavková, & M. Tomčík (Ed.), *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* (s. 731–739). Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Čepan, O. (1984). *Stimuly realizmu*. Bratislava: Tatran.
- Gbúr, J. (2005). Zakladajúca generácia realizmu. In: L. Čúzy, J. Gbúr, D. Kršáková, M. Mikulová, D. Roberts, & J. Zambor, *Panoráma slovenskej literatúry II (Literárne dejiny od realizmu po rok 1945)* (s. 7–29). Bratislava: SPN, Mladé letá.
- Kukučín, M. (1952). *Život*. (K. Rosenbaum, Ed.) Martin: Matica slovenská, Hviezdoslavova spoločnosť.
- Liška, A. (2012). *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v prešovskej eparchii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Liška, A. (9 2014). Dobové tlače dr. Ignatiusa Sommera a dr. Martina Hlatkého z roku 1831, popisujúce príznaky, prevenciu a liečbu cholery. *Dejiny (1)*, 96–125.
- Mentor. (1 1894). Dies irae. Povešť. *Literárne listy (Príloha ku Kazateľni)*, s. 1–3.
- Mikula, V., & Mikulová, M. (Ed.). (2010). *Kapitoly zo slovenského realizmu: Dejiny, medailóny, štúdie, interpretácie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Mikulová, M., & Taranenkova, I. (Ed.). (2011). *Reálna podoba realizmu*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Mikulová, M., Taranenkova, I., & kol. (Ed.). (2016). *Konfigurácie slovenského realizmu*. Brno: Host – vydavateľství, s. r. o.
- Noge, J. (1965). Martin Kukučín. In O. Čepan, I. Kusý, S. Šmatlák, & J. Noge, *Dejiny slovenskej literatúry III (Literatúra druhej polovice devätnásteho storočia)* (s. 715–755). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Panczová, Z. (2017). *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo Veda.
- Potužník, V. (1991). Cholerová skupina vibrií. In J. Zahradnický (Ed.), *Mikrobiológia a epidemiológia I* (s. 3083–11). Martin: Osveta.
- Rosenbaum, K. (1984). *Encyklopédia slovenských spisovateľov (I. zväzok, A–P)*. Bratislava: Obzor.
- Tomčík, M. (1957). Z problematiky Kukučínovej tvorby v pražskom období. In A. Matuška, M. Prídavková, & M. Tomčík (Ed.), *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* (s. 158–196). Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.